

ТАРАСОВА О. В.,
викладач кафедри
цивільно-правових наук
(Дніпропетровський гуманітарний
університет)

УДК 343.35

ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ ШАХРАЙСТВА, ВЧИНЕНОГО ШЛЯХОМ НЕЗАКОННИХ ОПЕРАЦІЙ З ВИКОРИСТАННЯМ ЕЛЕКТРОННО-ОБЧИСЛЮВАЛЬНОЇ ТЕХНІКИ

Досліджуються передумови виникнення шахрайства, вчиненого шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки. Аналізуються та розкриваються групи передумов виникнення даного виду шахрайства.

Ключові слова: шахрайство, вчинене шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки; електронно-обчислювальна техніка; комп'ютеризація.

Исследуются предпосылки возникновения мошенничества, совершенного путем незаконных операций с использованием электронно-вычислительной техники. Анализируются и раскрываются группы предпосылок возникновения данного вида мошенничества.

Ключевые слова: мошенничество, совершенное путем незаконных операций с использованием электронно-вычислительной техники; электронно-вычислительная техника; компьютеризация.

Вступ. Актуальність даного дослідження зумовлено стрімким розвитком договірних відносин, у межах яких розвиваються безготівкові розрахунки між їх учасниками, у тому числі й електронні. Поява електронних грошей, можливість укладення електронних договорів, застосування електронного підпису – усе зазначене безспірно має величезні переваги. Поряд із цим, електронні відносини значно полегшують доступ злочинців до банківських та інших рахунків спричиняють учинення різних злочинів, а саме шахрайства, оскільки прямого контакту з потерпілим немає. Сучасний Кримінальний кодекс України 2001 р. у ст. 190 ч. 3 установив кримінальну відповідальність за шахрайство, учинене шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки. Дослідження кримінальної відповідальності за шахрайство, вчинене шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки неможливо без вивчення передумов його виникнення, що дозволить глибше зрозуміти зумовленість існування кримінальної відповідальності за такі злочини, вплив різних історичних подій на їх виникнення та зміст.

У наукових працях про особливості проявів такого шахрайства в різні часи писали О. В. Смаглюк, М. В. Карчевський, С. В. Шапочка, О. І. Шалева, М. Вертузаєв, Л. Е. Сунчалієва, Н. С. Алексєєв, В. О. Голубєв, В. Д. Гавловський, В. С. Цимбалюк та ін. Проте комплексного дослідження передумов виникнення шахрайства, учиненого шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки у вітчизняній кримінально-правовій науці поки що немає.

Постановка завдання. Мета статті – дослідження передумов виникнення шахрайства, учиненого шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки.

Результати дослідження. З історико-правових досліджень відомо, що шахрайство існувало з моменту появи людства. Питання запобігання проявам злочинів проти власності відображено в релігійних пам'ятках світу.

Так, О. В. Смаглюк, провівши історико-правове дослідження, дійшов висновку, що шахрайство – це самостійне й одне з найдавніших антисоціальних явищ; поняття, зміст та структура цього явища в різні часи внаслідок різного ставлення до нього законодавця

змінювались і набували іноді зовсім протилежних форм [1, с. 32]. У своєму дослідженні О. В. Смаглюк зазначає, що сучасне поняття шахрайства не завжди існувало у вітчизняному законодавстві, тому його дослідження пов'язано зі способом учинення шахрайства – обманом [1, с. 13].

Подібної позиції дотримується К. Л. Попов, зауважуючи: незважаючи на розмаїття проявів шахрайства, їх об'єднує специфічний спосіб посягання на власність – обман [2, с. 8].

Л. Е. Сунчалієва, проводячи дослідження еволюції поняття «шахрайство» стверджує, що в історії вітчизняного права ні «Руська Правда», ні «Псковська судна грамота», ні інші ранні пам'ятки руського права не згадували про шахрайство [3, с. 14]. У вітчизняному законодавстві норми про шахрайство формуються поступово, починаючи з другої половини XVI ст. Перша згадка про майновий обман у вигляді шахрайства міститься у ст. 58 Судебника 1550 р. Івана Грозного: «А мошеннику та же казнь, что и татю, а обманщика бити кнутъем» [3, с. 15].

З обманом (як складовою частиною шахрайства), зазначає О. В. Смаглюк, пов'язана вся історія людського суспільства, упродовж якої обман стає все витонченішим, проникає в усі сфери суспільного життя. За дослідженням О. В. Смаглюка, перші згадки про обман містяться у Біблії. За біблійною хронологією, у 16 столітті до н. е. на Синайській горі Моїсей від імені Бога проголосив десять заповідей, частина з яких відповідала кримінально-правовій тематиці. Одна з цих заповідей забороняла неправдиве свідчення на ближнього свого [Вихід. Глава 20, 16], сутність якого полягає саме в обмані [1, с. 13].

Від того часу й до нинішнього шахрайство пройшло певний шлях розвитку. Шахраї постійно вдосконалювали свої методи та розробляли нові способи учинення шахрайства. Одночасно з розвитком науки й техніки шахраями створено спосіб учинення шахрайства за допомогою електронно-обчислювальної техніки.

У цьому сенсі цікаві висновки С. В. Шапочки, який, досліджуючи історичні й соціальні передумови виникнення шахрайства, що вчиняється з використанням комп'ютерних мереж, серед передумов виникнення такого злочину називає такі: 1) розвиток комп'ютерних технологій, комп'ютеризація; 2) високий рівень латентності цих злочинів; 3) відсутність звичних елементів доказової бази – слідів злочину; 4) недосконалість кримінального та кримінально-процесуального законодавства; 5) дефіцит спеціалістів у правоохоронних органах та дорожня експертних досліджень; 6) недооцінювання судовою та правоохоронною системами суспільної небезпеки шахрайства, що вчиняється з використанням комп'ютерної техніки; 9) наявність «держав – інформаційних сховищ»; 10) приховання фінансовими установами фактів злочинних посягань [4, с. 108–124].

Деякі передумови виникнення шахрайства, учиненого шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки окремо проаналізовано О. В. Смаглюком. Автор зараховує до передумов виникнення такого злочину стрімкий розвиток інформаційних технологій, розширення виробництва технічних засобів і сфери застосування комп'ютерної техніки, а головне – наявність людського фактора у вигляді задоволення власних амбіцій чи корисливої мети, що породили новий різновид суспільно небезпечних діянь, у яких неправомірно використовується комп'ютерна інформація або вона сама стає об'єктом посягань. Окрему увагу О. В. Смаглюк приділив аналізу шахрайств, що вчиняються в глобальній мережі Internet, яка подібно багатьом революційним технологіям має величезний потенціал як для прогресу, так і для зловживань. Поява нового засобу розрахунку, так званої електронної готівки, на думку О. В. Смаглюка, супроводжує нові види шахрайства [1, с. 112–115].

М. В. Карчевський також визнає, що появу нового виду злочинів – злочинів із використанням електронно-обчислювальної техніки зумовило таке явище, як комп'ютеризація [5, с. 9–11].

Достатньо уваги зазначеним проблемам приділяв М. Вертузаєв, стверджуючи, що поява нового різновиду злочинності — комп'ютерної злочинності є одним із негативних соціальних та економічних наслідків науково-технічного прогресу [6, с. 101–103].

Отже, поява шахрайства, учиненого шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки, зумовлена сукупністю об'єктивних та суб'єктивних

обставин. Необхідно виділити чотири групи причин та умов, які певною мірою визначають виникнення та існування такого виду шахрайства у сучасному світі.

До першої групи передумов належить комп'ютеризація, що, на думку М. В. Карчевського, полягає у появі, розвитку та розширенні сфери застосування комп'ютерної техніки. Прискорений розвиток науки й технологій у сфері комп'ютеризації, а також постійне й стрімке розширення сфери застосування комп'ютерної техніки, вважає М. В. Карчевський, полегшує злочинцям доступ до банківських рахунків, полегшує вчинення шахрайства, уникаючи прямого контакту із потенційною жертвою [5, с. 9–11].

Досліджуючи випадки використання комп'ютерної техніки під час учинення злочину, М. В. Карчевський зазначає, що досить часто комп'ютерна техніка виступає знаряддям чи засобом учинення злочинів проти власності. Комп'ютерна техніка може використовуватися для вчинення розкрадань, такі злочини неодноразово траплялися в практиці правоохоронних органів України, стверджує автор. Механізм учинення таких злочинів, як правило, полягає в тому, що електронна система переказу платежів, що використовується тією чи іншою фінансовою установою, застосовується злочинцем для здійснення незаконного переказу коштів [7].

Н. С. Алексєєв у 70-х рр. зазначав: «Новым опасным видом преступлений являются различные злоупотребления и мошенничества, совершенные с помощью компьютеров (компьютер – равнозначное ЭВМ). Западногерманский журнал «Штерн» в 1973 г. опубликовал статью «Электронный мозг вместо отмычки», в которой подробно описываются эти преступления. В Кёльнском университете Р. Мюлен, называющий себя «первым детективом Западной Германии по делам о компьютерах», изучил 130 дел о преступлениях, совершаемых с помощью электронно-вычислительных машин, и установил, что 90 % этих преступлений было раскрыто совершенно случайно. В компьютер нельзя заглянуть, как в бухгалтерскую книгу, и журнал «Капитал», выходящий в ФРГ, пишет: «Лишь немногие специалисты задумались над тем, что ЭВМ позволяет в наше время совершать такие преступления с присвоением денежных сумм, которые почти невозможно раскрыть» [8, с. 22].

Таким чином, можна впевнено стверджувати, що комп'ютерне шахрайство виникло майже одночасно із розширенням сфери застосування комп'ютерів. У результаті об'єднання комп'ютерів було створено всесвітню глобальну мережу Інтернет.

Подібно до багатьох революційних технологій, глобальна мережа Інтернет надає величезні можливості як для прогресу, так і для зловживань. Інтернет – це досконалий інструмент у руках шахраїв, завдяки величезній аудиторії користувачів та можливості залишатися анонімом. Маючи певний досвід, будь-хто, перебуваючи у власній квартирі або офісі, може знайти ефективний спосіб обману через Інтернет, а сама глобальна інформаційна мережа стала благодатним середовищем для вчинення різноманітних злочинів. Як і будь-яке соціальне явище, інформатизація має не тільки позитивну для суспільства сторону, але й зворотну, негативну – використання комп'ютерних технологій у протиправних антисоціальних злочинних цілях [10, с. 3–8].

Російський учений А. Голишко акцентував увагу на цікавому факті – Інтернетом насправді ніхто не керує, та Інтернет – це, по суті, віртуальна мережа, яка не має фізичного втілення. На перших етапах розвитку мереж, зазначає автор, безпеці не приділялося належної уваги, що й послугувало ґрунтом для розвитку кіберзлочинності [11, с. 8–10].

Із досягненням певного етапу розвитку Інтернет надав людству величезні можливості: здійснення покупок в Інтернет-магазинах, розрахунки через Інтернет, в тому числі стало можливим і ведення бізнесу в Інтернеті, який дістав назву електронна комерція.

Проте О. І. Шалева основними труднощами у сфері електронної комерції, за даними закордонних джерел, називає недостатню безпеку інформації, що передається через Internet, яка зводиться до двох загроз – комп'ютерні підробки, шахрайство та порушення таємниці особистого життя в умовах можливості чіткої фіксації хто, що, коли і в кого купував. Проблемою розвитку електронної комерції О. І. Шалева вважає також невизначеність реального існування контрагента, незнання правил ведення іноземного бізнесу тощо, брак в окремих випадках універсальних стандартів взаємодії та сумісності під час роботи в глобальній мережі [9, с. 14].

Другою групою передумов є стрімкий розвиток розрахункових відносин, виникнення нових платіжних інструментів та платіжних систем, а також поява у зв'язку з цим нових суспільних відносин.

Є. С. Ковалевська, досліджуючи історичні етапи розвитку ринку платіжних карток, наводить цікаві факти, які дають змогу зробити висновок про виникнення нових способів шахрайства одночасно з розвитком сфери застосування банкоматів та платіжних карток [12, с. 192–199].

Узагалі Є. С. Ковалевська зазначає, що для XXI ст. характерно широке використання банкоматів і розвиток продажу товарів, послуг через Інтернет, що зумовило появу нових видів шахрайства з використанням платіжних карток. Шахраї винайшли нові способи викрадення коштів за допомогою банкоматів [12, с. 198].

За дослідженням А. Топоровської, першу банківську картку було випущено 1951 р. у Нью-Йорку банком Franklin National Bank, і з того часу почався бурхливий розвиток цього виду послуг. У 1958–1964 рр. банки вже стикалися з першими труднощами: складнощі під час передачі інформації, шахрайство, зловживання [14, с. 50–52].

Таким чином, маємо можливість зробити висновок, що запровадження банкоматів, поява нових платіжних інструментів не залишилися поза увагою шахраїв, які скористалися цим для створення нових способів шахрайства. Як бачимо, новітні технології сприяють удосконаленню і шахрайських схем щодо незаконного заволодіння грошима потерпілих.

До **третьої групи** належать умови недосконалості кримінального законодавства, які сприяли виникненню такого виду шахрайства, а також відсутність правового регулювання нових суспільних відносин.

Багато вчених звертають увагу на відсутність правового регулювання суспільних відносин, які виникають під час користування мережею Інтернет, причому як на міжнародному, так і на національному рівні. Загальновідомий факт, що Інтернет не має меж, тому й злочини у цьому інформаційному середовищі теж мають транснаціональний характер. Отже, зазначимо, що потрібне загальне міжнародне правове регулювання таких відносин.

Світова злочинність через Internet-мережу звертатиме увагу й на країни колишнього СРСР, зазначає О. В. Смаглюк, тому що методики боротьби з такими злочинами у нас ще не вироблено, законодавство діяльність у мережі Internet не регулює, технічне оснащення правоохоронних органів для боротьби зі злочинами у цій сфері потребує поліпшення, а кваліфікованих кадрів для такої боротьби немає [1, с. 118].

Окремий аспект відсутності належного правового регулювання суспільних відносин у сфері банківських розрахунків констатує Г. Михайлюк, досліджуючи таку банківську послугу, як Інтернет-банкінг (розрахунки через мережу Інтернет). Авторка відмічає брак правового регулювання цих відносин і зазначає: незважаючи на відсутність законодавчих актів, які регламентують Інтернет-торгівлю, Інтернет-комерція в Україні все ж розвивається, з'являються нові Інтернет-магазини. При цьому основна проблема банків у цій сфері – гарантування їх безпечної роботи. На банки покладається нова важлива функція – забезпечити проходження транзакцій через Інтернет. Ось тут виникає інша проблема – Інтернет став дуже привабливим для електронного шахрайства [13, с. 46].

Група російських учених, досліджуючи ризики Інтернет-банкінгу зазначає, що рівень правового ризику залежить, в першу чергу, від ступеня розробленості законодавства з питань Інтернет-банкінгу. Під час здійснення Інтернет-банкінгу стираються національні кордони. Це призводить до того, що на правовий ризик впливає законодавство не тільки країни розташування банку, але й країни розташування клієнта [15, с. 89].

Четверту групу передумов становлять такі умови, як високий рівень латентності та відсутність слідів учинення шахрайства, а також приховання фінансовими установами і потерпілими фактів злочинних посягань.

За визначенням В. Ф. Оболенцева, латентна злочинність – це сукупність фактично вчинених, однак не виявлених або таких, що внаслідок інших певних обставин не стали відомими правоохоронним і судовим органам злочинів, відомості про які у зв'язку з цим не відображено в офіційній кримінально-правовій статистичній звітності. На рівень (обсяг)

латентної злочинності впливає поведінка потерпілих. Реагування потерпілого на злочин може обумовлювати швидкість і вид реакції правоохоронних органів. Останнє залежить від декількох обставин: по-перше, від факту наявності чи відсутності потерпілих від злочину; по-друге, від усвідомлення чи неусвідомлення ними злочинного характеру посягання; по-третє, від бажання співпрацювати з уповноваженими органами [16, с. 7–10].

Про неусвідомлення потерпілими злочинного характеру посягань під час учинення шахрайства з використанням комп'ютерних мереж згадує також С. В. Шапочка, зазначаючи: часто потерпілі просто не здогадуються, що стали жертвою, оскільки бракує звичних елементів доказової бази – слідів [4, с. 116].

Окремі проблемні аспекти відсутності слідів комп'ютерного злочину та його високий рівень латентності ґрунтовно досліджуються групою вчених, таких, як Б. В. Романюк, В. Д. Гавловський, М. В. Гуцалюк, В. М. Бутузов, які зауважують, що Інтернет дозволяє злочинцям швидко отримувати прибуток з відносно невеликим ризиком бути упійманими. У мережі Інтернет можна порушувати закон на відстані, швидко й незалежно від громадянства або місця перебування. Злочинцям легко ошукувати безліч людей, приховувати докази й награване. Крім цього, комп'ютерні злочини мають високий рівень латентності. Навіть за виявлення фінансових втрат керівники організацій не завжди повідомляють про це у правоохоронні органи, не бажаючи зашкодити репутації фірми. Сліди такого злочину містяться на матеріальних носіях комп'ютера, який, у свою чергу, може розташовуватись на значній відстані від потерпілої юридичної чи фізичної особи. З цим якраз і пов'язана наступна особливість – відсутність міждержавних кордонів для злочинців (якщо злочин учиняється з використанням глобальної комп'ютерної мережі) та існування декількох місць учинення злочину [17, с. 11–12].

Досліджуючи випадки приховання потерпілими фактів злочинних посягань, В. О. Голубев, В. Д. Гавловський, В. С. Цимбалюк зазначають, що у більшості випадків через небажання підризу репутації потерпіла сторона неохоче повідомляє (якщо робить це взагалі) правоохоронні органи про факти учинення злочинів, пов'язаних з використанням комп'ютерних технологій. Це, на думку авторів, – один із головних факторів, що зумовлюють високий рівень латентності цього виду злочинів [10, с. 82].

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, зауважимо, що прояви злочинів, які посягають на відносини власності, – це не нове явище, притаманне лише сучасності. Воно було відомо ще з давніх часів та існує ще й досі, трансформувавшись лише в нові можливості свого втілення.

Отже, дослідивши передумови виникнення шахрайства, учиненого шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки, ми діходимо таких висновків. Поява такого шахрайства зумовлена сукупністю об'єктивних та суб'єктивних обставин. Доцільно виділити чотири групи причин і умов, які визначають виникнення такого виду шахрайства в наші часи.

До першої групи передумов слід зарахувати комп'ютеризацію.

Другою групою передумов є стрімкий розвиток розрахункових відносин, виникнення нових платіжних інструментів та платіжних систем, а також поява нових суспільних відносин.

Третя група – це умови недосконалості кримінального законодавства, які сприяли виникненню такого виду шахрайства та відсутність правового регулювання нових суспільних відносин.

Четверту групу передумов становлять такі умови, як високий рівень латентності, відсутність слідів учинення шахрайства та приховання фінансовими установами і потерпілими фактів злочинних посягань.

Список використаних джерел:

1. Смаглюк О. В. Шахрайство за Кримінальним кодексом України 2001 року : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / О. В. Смаглюк ; Національна академія внутрішніх справ України. – К., 2004. – 188 с.

2. Попов К. Л. Жертва шахрайства: віктимологічне дослідження : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук: 12.00.08 / К. Л. Попов ; НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М.Корецького. – К., 2007. – 20 с.
3. Сунчалиева Л. Э. Мошенничество (уголовно-правовой и криминологический аспект) : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Л. Э. Сунчалиева ; ГОУ ВПО «Ставропольський державний університет». – Ставрополь, 2004. – 187 с.
4. Шапочка С. В. Історичні та соціальні передумови виникнення шахрайства, що вчиняється з використанням комп'ютерних мереж / С. В. Шапочка // Вісник Вищої ради юстиції. – 2012. – № 2 (10). – С. 108–124.
5. Карчевський М. В. Злочини у сфері використання комп'ютерної техніки : навчальний посібник / Карчевський М. В. – К. : Атіка, 2010. – 168 с.
6. Вертузаев М. Запобігання комп'ютерним злочинам та їх розслідування / М. Вертузаев // Право України. – 1998. – № 1. – С. 101–103.
7. Карчевський М. В. Злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку (тези лекцій) [Електронний ресурс] / Карчевський М. В. // Злочини в сфері використання ІТ. – Режим доступу : http://it-crime.at.ua/index/tezi_lekcij/0-31
8. Алексеев Н. С. Научно-технический прогресс и право / Алексеев Н. С.– Л. : Знание, 1976. – 40 с.
9. Шалева О. І. Електронна комерція : навчальний посібник / Шалева О. І. – К. : Центр учбової літератури, 2011. – 216 с.
10. Голубев В. О. Проблеми боротьби зі злочинами у сфері використання комп'ютерних технологій : навч. посібник / Шалева О. І. ; за заг. ред. доктора юридичних наук, професора Р. А. Калужного. – Запоріжжя : ГУ «ЗІДМУ», 2002. – 292 с.
11. Гольшко А. История одной болезни прогрессивного человечества. (Наука и техника) / А. Гольшко // Радио. – 2011. – № 11. – С. 8–10
12. Ковалевська Є. С. Виготовлення та обіг платіжних карток у світі: етапи розвитку ринку та проблеми боротьби зі злочинністю / Є. С. Ковалевська // Юридична наука. – 2011. – № 2. – С. 192–199.
13. Михайлюк Г. Цивільно-правовий аспект нетрадиційної банківської послуги Інтернет-банкінг / Г. Михайлюк // Підприємництво, господарство і право. – 2010. – № 5. – С. 45–48.
14. Топоровська А. Теоретичні та організаційні підходи до виділення історичних етапів розвитку платіжних карткових систем / А. Топоровська // Економіст. – 2010. – № 11. – С. 50–52
15. Интернет-технологии в банковском бизнесе: перспективы и риски: учебно-практическое пособие / [Юденков Ю. Н., Тысячникова Н. А., Сандалов И. В., Єрмаков С. Л.] ; предисл. чл.-корр. РАН А. С. Сигова. – [2-е изд., стер.]. – М. : КНОРУС, 2011. – 320 с.
16. Оболенцев В. Ф. Актуальні проблеми латентної злочинності : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук : 12.00.08 / В. Ф. Оболенцев ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2001. – 19 с.
17. Виявлення та розслідування злочинів, що вчиняються у сфері інформаційних технологій : наук.-практ. посіб. / Романюк Б. В., Павловський В. Д., Гуцалюк М. В., Бутузов В. М. ; за заг. ред. проф. Я. Ю. Кондратьєва. – К. : ПАЛИВОДА А. В., 2004. – 144 с.

